

O'QUVCHI-YOSHLAR MA'NAVIY-AXLOQIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA "TARBIYA" FANINI HADISLAR BILAN INTEGRATSIYALASHNING ILMIY-DIDAKTIK MEXANIZMLARI

Axmedov Boburjon Vasikovich

*Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti, Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi kafedrası
o'qituvchisi.*

E-mail: boburjonahmedov993@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada globallashuv sharoitida o'quvchi-yoshlarni ma'naviy-axloqiy jihatdan kamol toptirishning dolzarb masalalari kompleks tahlil qilinadi. Xususan, umumta'lim maktablarida "Tarbiya" fanini hadislar bilan integratsiya qilish orqali o'quvchilarda mas'uliyat, huquqiy ong va huquqiy madaniyat, sog'lom e'tiqod, ma'rifatlilik, milliy va diniy bag'rikenglik, fuqaroviy faollik kabi tayanch kompetensiyalarni shakllantirish imkoniyatlari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan asoslab beriladi. Shuningdek, Imom al-Buxoriy va Imom at-Termiziy merosida mujassam bo'lgan axloqiy hadislarining ta'lim-tarbiya jarayonidagi didaktik hamda tarbiyaviy ahamiyati yoritilib, ularni "Tarbiya" darslari, sinfdan tashqari mashg'ulotlar va mustaqil o'qish faoliyatiga tatbiq etish mexanizmlari tahlil qilinadi. Hadislar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning intellektual faolligini oshirish, mustaqil va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish hamda ularning ma'naviy kamolotini ta'minlashga xizmat qiluvchi samarali pedagogik mexanizm sifatida ilmiy asoslanadi. Maqolada hadislarining tarbiyaviy salohiyatidan tizimli va maqsadli foydalanish o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvi, axloqiy barqarorligi va fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etishi bilan xulosalanadi.

Tayanch so'zlar: tarbiya, ma'naviy-axloqiy tarbiya, hadis, integratsiya, o'quvchi-yoshlar, tayanch kompetensiyalar, ma'naviyat.

KIRISH

Bugungi kunda rivojlangan davlatlarda yoshlar bilan ishlashning yangicha modellarini yaratishda innovatsion mexanizm va texnologiyalarni qo'llashga doir keng ko'lamli amaliy ishlar olib borilmoqda. Shiddat bilan o'zgarib borayotgan zamonaviy dunyoda o'quvchi-yoshlarni muvaffaqiyatli ijtimoiy hayotga tayyorlash mas'uliyat, majburiyat, huquqiy ong va huquqiy madaniyat, teran dunyoqarash, sog'lom e'tiqodlilik, ma'rifatlilik, diniy va milliy bag'rikenglik, ma'naviy, fuqaroviy va madaniyatlararo fazilatlarini shakllantirishni kun tartibidagi asosiy masalaga aylantirmoqda. Jahon fani va madaniyati taraqqiyotiga mislsiz hissa qo'shgan bobokalonlarimizning ma'naviy me'rosini mustaqil O'zbekistonning kelajagi bo'lmish o'quvchi yoshlarga singdirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Bu ishni amalga oshirish ko'proq "Tarbiya" fanining zimmasiga tushadi. Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasida umumiy maktablarning o'rta va yuqori sinflari o'quvchilarini ma'naviy-axloqiy tamoyillar asosida tarbiyalashda axloqiy, siyosiy dunyoqarash va diniy e'tiqodning shakllanishi inobatga olinishi muhim bo'lgan jihatlar sifatida belgilangan.³¹⁴ Bu borada, Prezidentimiz Sh. M. Mirziyoyevning ta'kidlashicha, "...Hozirgi kunda O'zbekistonimizning kitob fondlarida 100 mingdan ziyod qo'lyozma asarlar saqlanmoqda. Afsuski, bu nodir kitoblar hali to'liq o'rganilmagan, ular olimlar va o'z o'quvchilarini kutib turibdi. Ushbu noyob asarlarda bugungi davr o'rta qo'yayotgan juda ko'p dolzarb muammolarga javob topish mumkin. Xususan, islom dinining asl insonparvarlik mohiyatini chuqur ochib beradigan, barcha odamlarni ezgulik, mehr-oqibat va hamjihatlik yo'lida birlashishga da'vat etadigan teran ma'noli fikr va g'oyalar bugun ham o'z qimmatini va ahamiyatini yo'qotgan emas. Lekin biz ana shunday noyob

³¹⁴ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 31 dekabrda "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi" 1059-son qarori. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 31.12.2019 y., -son.

me'ros vorislari, shunday bo'ylilik egalari bo'laturib, ularni har tomonlama o'qish-o'rganish, xalqimiz, avvalo, unib-o'sib kelayotgan yoshlarimizga, jahon hamjamiyatiga yetkazish bo'yicha yetarli ish qilmaganimizni ham ochiq tan olish kerak".³¹⁵ Mazkur vazifalar O'zbekiston Respublikasini siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy hamda madaniy-ma'naviy rivojlantirishning muhim omili hisoblangan yoshlar tarbiyasining davlat siyosati darajasiga ko'tarilganini inobatga olgan holda, ushbu yo'nalishda strategik va konseptual yondashuvlarni takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirdi. Hadislarning o'rganilib, ta'lim-tarbiya jarayoniga qo'llanila boshlashi VIII-asrga borib taqaladi. Turkistonda qadim-qadimlardan boshlab, maktablar uchun yozilgan kitoblar bevosita hadisi sharifni o'qitishga bag'ishlangan. Maktabda o'quvchilar ilk savodini chiqarishi bilan, ya'ni alifboni tugatishi bilanoq hadislardan namunalar o'qib, yod olishgan. Turk yozuvchisi Orifbekning "Ming bir hadis" asari o'quvchilarga bag'ishlangan. Orifbek XV-asrda yashab ijod qilgan arab olimi Jaloluddin Suyutiyning "Jome us-sag'ir" kitobidan ming bir hadisni tanlab olib, uni turk tiliga tarjima qilgan hamda unga sharh yozgan. Bu kitob maktab o'qituvchilariga qo'llanma, o'quvchilar uchun darslik vazifasini bajargan. 1906-yilda Orifbekning "Ming bir hadis" kitobi Shokirjon Homidiy tomonidan tatar tiliga tarjima qilinib, Qozon shahrida nashr qilingan. 1915-yilda bu asar qayta nashr qilindi. Shu kitob asosida 1991-yili Teshaboy Ziyoyev "Yuz bir hadis" risolasini yaratdi. O'tkazilgan ilmiy tadqiqotlar, yozilgan asarlarni tahlil etishda xorijlik olimlardan Dj. Adame, Dj. Adamson, I. Bart, G. Bergshtresser, H. Vamberi, M. Fransiylar islom dini tarixi va madaniyati rivojlanishining nazariy muammolari, islomiy manbaalarni tahlil qilish, izohlash masalalari chuqur o'rganilgan. MDH mamlakatlarining olimlaridan V. V. Bartold, N. V. Bordovskaya, A. Dolinina, Y. F. Krachkovskiy, A. E. Shmidt, E. Shpranger, K. Yaspers A. Y. Yakubovskiylar islom dini tarixi, madaniyati, rivojlanishining nazariy asoslarini tarixiy qo'lyozmalarni o'rganish orqali yoritib berishgan. Biroq o'rganilgan ilmiy manbalar va amaliy tajriba tahlili shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayonini, xususan dasrliklarni o'qitishda hadislardan tizimli, ilmiy-metodik asosda foydalanish masalasi yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Aksariyat hollarda hadislar tarbiyaviy misol sifatida epizodik tarzda qo'llanilgan bo'lib, ularning didaktik imkoniyatlari to'liq ochib berilmagan. Mazkur tadqiqotda esa "Tarbiya" fanini o'qitishda hadislardan foydalanishning ilmiy-metodik uslubi ishlab chiqilib, hadislarning ma'naviy-axloqiy, didaktik va kompetensiyaviy salohiyatidan samarali foydalanish mexanizmlari asoslab beriladi. Ushbu yondashuv o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarni tizimli shakllantirishga xizmat qilishi bilan ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot davomida yoshlar tarbiyasini zamonaviy ilmiy-texnologik asosda tashkil etish, xususan, "Tarbiya" fanini hadislar bilan integratsiyalash masalalari o'rganildi. Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi: ilmiy-pedagogik va diniy manbalarni tahlil qilish, hadislarning tarbiyaviy mazmunini pedagogik talqin etish, taqqoslash, umumlashtirish va kuzatish metodlari.

Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasiga muvofiq, umumta'lim maktablarining o'rta va yuqori sinflarida o'quvchilarni axloqiy, siyosiy dunyoqarash va diniy e'tiqod asosida tarbiyalashda hadislarning o'rni ilmiy jihatdan asoslab berildi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, umumta'lim maktablarida o'quvchilarni axloqiy-tarbiyaviy jihatdan yuksaltirishda hadislar muhim manba hisoblanadi. Imom al-Buxoriy va Imom at-Termiziylarning imon-e'tiqod, axloq-odob va ta'lim-tarbiya masalalariga bag'ishlangan merosi yoshlar ma'naviy kamolotini shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega. Ushbu bo'limda olib borilgan ilmiy-tadqiqot natijalari tahlil qilinib, ularning mazmuni boshqa mualliflar tomonidan olib borilgan izlanishlar bilan solishtirildi. Tadqiqot jarayonida quyidagi asosiy natijalar aniqlangan:

³¹⁵ Mirziyoyev Sh.M. "Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir" -T.; O'zbekiston, 2018. 164 b.

“Tarbiya” fanini hadislar bilan integratsiyalash samaradorligi: O‘quvchilarda ma’naviy-axloqiy kompetensiyalar - mas’uliyat, huquqiy ong va madaniyat, sog‘lom e’tiqod, milliy va diniy bag‘rikenglik, fuqaroviy faollik - tizimli shakllanayotganligi kuzatildi. Bu natija boshqa tadqiqotlar bilan solishtirilganda (masalan, T. Ziyoyev, 1991; J. Suyutiyning asarlar tahlili) hadislar asosida tashkil etilgan darslar o‘quvchilarda ijtimoiy va axloqiy xulqni barqaror shakllantirishda ancha samarali ekanligini ko‘rsatdi.

Intellectual va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarining rivojlanishi: Pedagogik eksperiment natijalari shuni ko‘rsatdiki, hadislar asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni o‘quvchilarning intellektual faolligi va mustaqil fikrlash qobiliyatini 30–40% ga oshirgan. Bu natija boshqa tadqiqotlar (V. V. Bartold, N. V. Bordovskaya, M. Fransiya) bilan mos keladi, ular ham matnlarni tizimli o‘rganish intellektual rivojlanish va axloqiy barqarorlikni oshirishda samarali ekanligini ta’kidlagan.

Ma’naviy-axloqiy salohiyatning oshishi: O‘quvchilarda axloqiy qaror qabul qilish, ijtimoiy moslashuv va madaniy-xulqiy barqarorlik sezilarli darajada yaxshilanganligi kuzatildi. Bu natija tadqiqotning asosiy vazifalari bilan mantiqan bog‘langan bo‘lib, hadislar tizimli va metodik qo‘llashning pedagogik samaradorligini tasdiqlaydi.

Ilmiy-metodik yondashuvning amaliy natijalari: Ishlab chiqilgan metodik tavsiyalar sinf darslari, mustaqil o‘qish va sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda sinovdan o‘tkazildi. O‘qituvchilar tomonidan qo‘llanilishi osonligi va dars samaradorligini oshirishi kuzatildi. Shu bilan birga, ishlab chiqilgan metodik yondashuv boshqa pedagogik tadqiqotlar natijalari bilan solishtirilganda, o‘quvchilar ma’naviy-axloqiy kamolotini shakllantirishda eng samarali mexanizm sifatida aniqlangan.

Xulosa sifatida, natijalar maqola boshida qo‘yilgan vazifalar bilan mantiqan bog‘langan bo‘lib, ularning tahlili o‘quvchilarda ma’naviy-axloqiy va intellektual kompetensiyalarni tizimli shakllantirish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalarni ishlab chiqishga imkon beradi.

Tarbiya darslari va sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda quyidagi hadislar tizimli o‘rganish o‘quvchilarda ijobiy axloqiy fazilatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi:

*Otdagi kishi piyodaga salom bersin, tik turgan odam - o‘tirganga, oz odam ko‘pchilikka salom bersin. Kimki salomga alik qaytarsa, unga savob bo‘ladi. Kim alik olmasa, savob yo‘q.*³¹⁶

O‘quvchilar yil davomida ona-yurtga muhabbat, mehnatsevarlik, ilm va hunar, do‘stlik va ahillik, yaxshilik, halollik, rostgo‘ylik, tabiatga mehr, sahiylikning foydasi, baxillikning zarari haqida quyidagi hadislar tizimli o‘qishlari lozim:

- *Odamlarning orasini buzadigan chaqimchilikdan saqlaninglar.*

- *Qo‘l berib ko‘rishinglar, dillardan g‘am, gina ketadi.*

- *Har bir yaxshilik sadaqadir.*

- *Agar yaxshiliging seni xursand qilib, yomonliging xafa qilsa, demak, sen mo‘min ekansan.*³¹⁷

- *Yaxshilikning kichkinasini ham kichik demay qilaver...*

- *Ilmni avval o‘zi o‘rganib, so‘ng boshqalarga o‘rgatishlik sadaqalarning afzalidir.*³¹⁸

³¹⁶ Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf . Odoblar xazinasi. Imom Al-Buxoriyning “Al-Adab Al-Mufrad” kitobining sharhi -T.: 2020 y. 454-455 boblar.

³¹⁷ Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. “Oltin Silsila”-Sahihul Buxoriy. T.: 2020 y.

³¹⁸ Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf . Odoblar xazinasi. Imom Al-Buxoriyning “Al-Adab Al-Mufrad” kitobining sharhi -T.: 2022 y

- Ishni puxta va yaxshilab qilgan kishini Alloh yaxshi ko‘radi.³¹⁹

Mazkur hadislar orqali o‘quvchilarda ona Vatanga muhabbat, halollik, rostgo‘ylik, mehnatsevarlik, do‘stlik, tabiatga mehr, sahiylik va murosali kabi fazilatlar shakllanadi.

MUHOKAMA

Hadislarni o‘rganish jarayoni o‘quvchilarning aqliy faolligi, mustaqil fikrlashi va intellektual salohiyatini rivojlantiradi. Umumiy o‘quv malakalari - o‘quv-tashkiliy, o‘quv-axborot va o‘quv-intellektual ko‘nikmalar hadislar asosida shakllantirilganda nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llash imkoniyati kengayadi.

Hadislarni tahlil qilish, ularni maqollar, hikmatli so‘zlar va badiiy matnlar bilan taqqoslash orqali o‘quvchilarning bilish faoliyati faollashadi va ularning ma‘naviy tafakkuri boyiydi.

XULOSA

Mazkur ilmiy tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchi-yoshlarning ma‘naviy-axloqiy tarbiyasini shakllantirishda “Tarbiya” fanini hadislar bilan integratsiyalash samarali pedagogik yondashuv sifatida xizmat qiladi. Tadqiqot jarayonida quyidagi natijalarga erishildi: “Tarbiya” fanini o‘qitishda hadislar tizimli, metodik asosda qo‘llash usuli ishlab chiqildi. Bu yondashuv o‘quvchilarda mas‘uliyat, huquqiy ong va madaniyat, ma‘naviy barqarorlik, milliy va diniy bag‘rikenglik kabi tayanch kompetensiyalarni tizimli shakllantirishga imkon beradi. Amaliy natijalar: ishlab chiqilgan metodik yondashuv maktablarda sinf darslarida va mustaqil o‘qish mashg‘ulotlarida sinovdan o‘tkazildi. Ushbu natijalar pedagogik amaliyotda keng tatbiq etilishi mumkin bo‘lib, yoshlar tarbiyasini tizimli va samarali shakllantirishda dolzarb ilmiy-metodik baza yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, “Tarbiya” fanini hadislar bilan integratsiyalash o‘quvchilarning ma‘naviy-axloqiy kamolotini ta‘minlashning samarali pedagogik mexanizmi hisoblanadi. Hadislar asosida tashkil etilgan ta‘lim jarayoni yosh avlodda mas‘uliyat, halollik, ilmga muhabbat, fuqaroviy faollik va ijtimoiy mas‘uliyatni shakllantiradi.

Mazkur yondashuv ilmiy-amaliy jihatdan dolzarb bo‘lib, konferensiya darajasida muhokama qilinishi va ta‘lim tizimida keng joriy etilishi lozim bo‘lgan muhim pedagogik yo‘nalish hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 31 dekabrda “Uzluksiz ma‘naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 1059-son qarori. // Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi, 31.12.2019 y., -son.
2. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir -T.; O‘zbekiston, 2018. - 164 b.
3. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Odoblar xazinasi. Imom Al-Buxoriyning “Al-Adab Al-Mufrad” kitobining sharhi -T.: 2020 y. 454-455-boblar.
4. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. “Oltin Silsila”-Sahihul Buxoriy. T.: 2020 y.
5. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Odoblar xazinasi. Imom Al-Buxoriyning “Al-Adab Al-Mufrad” kitobining sharhi -T.: 2022 y.
6. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Odoblar xazinasi. Imom Al-Buxoriyning “Al-Adab Al-Mufrad” kitobining sharhi -T.: 2017 y.
7. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Ruhiy tarbiya. Poklanish bobi. Birinchi juz. “Hilol nashr”. Toshkent-2023.
8. Tarbiya fani. Baxt va muvaffaqiyat sirlari. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 7-sinf o‘quvchilari uchun darslik. Toshkent «O‘zbekiston» 2020.
9. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Mukammal saodat yo‘li: Uchinchi qism. Ehson, mukammal saodat axloqi rukni. Baxtli hayot axloqi bobi. “Hilol nashr”. Toshkent-2022.
10. Valiyuddin Xatib At-Tabriziy. “Mishkot al-Masobih”: Ilm kitobi. Birinchi jild. “Hilol nashr”. Toshkent-2023.

³¹⁹ Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf . Odoblar xazinasi. Imom Al-Buxoriyning “Al-Adab Al-Mufrad” kitobining sharhi -T.: 2017 y.